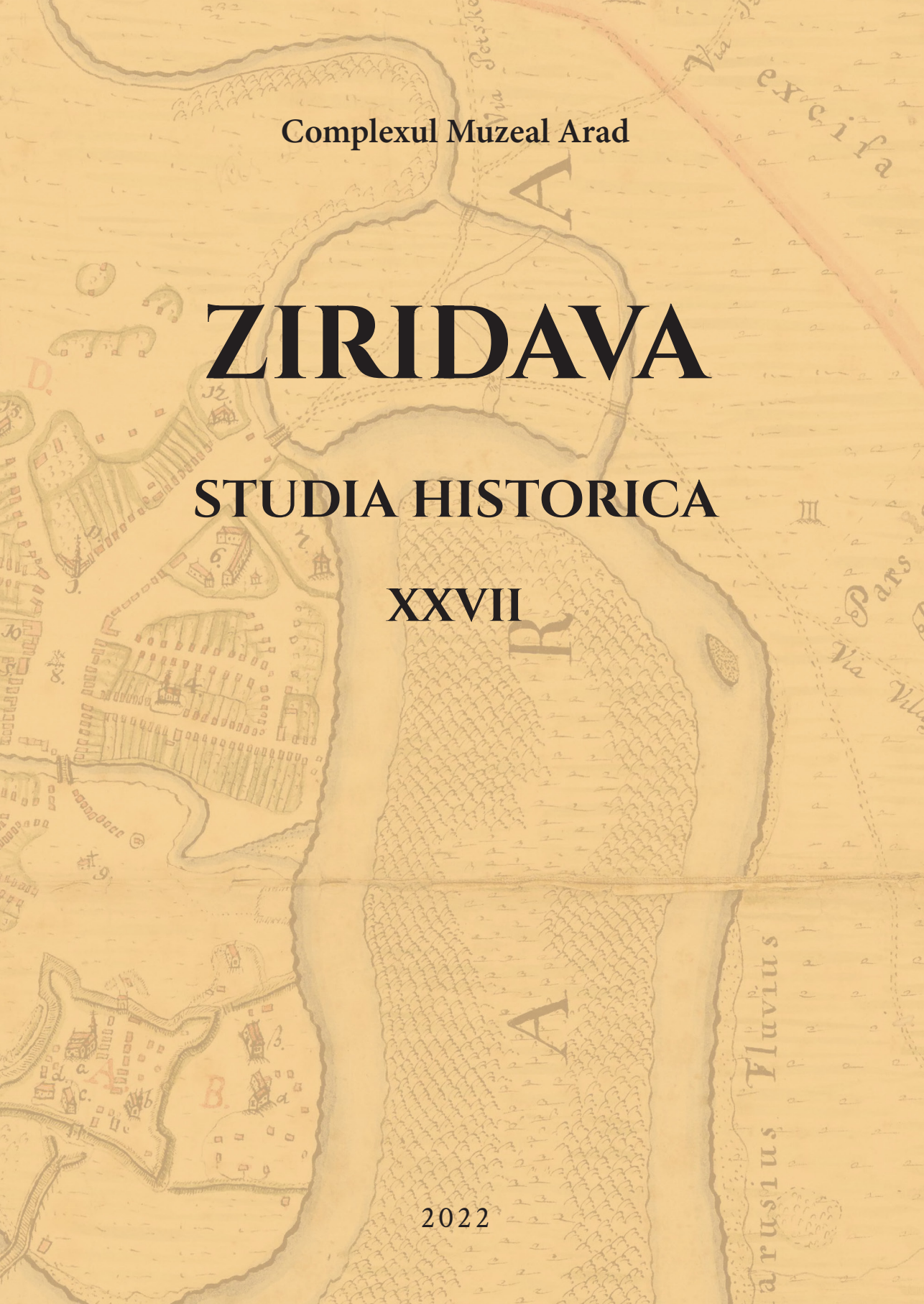

A detailed historical map of Arad, Romania, serves as the background. The map is rendered in a sepia tone with various geographical features and labels. A large river, labeled 'Flavius' and 'arvius', flows through the center. To the left, a fortified area is depicted with numerous small buildings and structures, some labeled with letters like 'A', 'B', 'C', 'D', 'E', 'F', 'G', 'H', 'I', 'J', 'K', 'L', 'M', 'N', 'O', 'P', 'Q', 'R', 'S', 'T', 'U', 'V', 'W', 'X', 'Y', 'Z'. A road labeled 'Via Petrus' runs along the top. Another road labeled 'Via exercitus' runs along the right. A road labeled 'Pars' runs along the bottom right. A road labeled 'Via Vilas' runs along the bottom left. The map is divided into several sections by the river and roads.

Complexul Muzeal Arad

ZIRIDAVA

STUDIA HISTORICA

XXVII

2022

COMPLEXUL MUZEAL ARAD

ZIRIDAVA
STUDIA HISTORICA
XXVII

Editura MEGA
Cluj-Napoca, 2022

**Proiect editorial coordonat de Complexul Muzeal Arad
și susținut financiar de Consiliul Județean Arad**

Consiliul de redacție:

Redactori: SORIN OVIDIU BULBOACĂ, FELICIA ANETA OARCEA

Secretari de redacție: IOAN PAUL COLTA, ADRIANA PANTAZI, ANIKÓ WITMAN

Consiliul științific:

JOSEF WOLF, Institutul pentru Istoria și Geografia Regională a Șvabilor Dunăreni, Tübingen, Germania; OVIDIU PECICAN, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca; MIRCEA MĂRAN, Școala de Studii Înalte pentru Educatori „Mihailo Palov”, Vârșeț, Serbia; ANDREEA EMBER, Centre des Monuments Nationaux, France; EUSEBIU NARAI, Universitatea de Vest Timișoara; CAMIL PETRESCU, Universitatea de Vest Timișoara; ANDREI FLORIN SORA, Universitatea din București, Societatea de Științe Istorice din România; LAURENȚIU ȘTEFAN SZEMKOVICS, Arhivele Naționale Istorice Centrale, București; CORNELIU PĂDUREAN, Universitatea „Aurel Vlaicu” Arad; ANDREI ANDÓ, Universitatea „Aurel Vlaicu” Arad; MARIUS IOAN GREG, Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” Arad; DORU SINACI, Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol” Arad; DUMITRU TOMONI, Societatea de Științe Istorice din România.

---

*In Romania, the periodical can be obtained through subscription or exchange,
sent as post shipment, from Museum Arad, Arad, Piata G. Enescu 1, 310131, Romania.
Tel. 0040-257-281847.*

ZIRIDAVA. STUDIA HISTORICA

Any correspondence will be sent to the editor:

MUSEUM ARAD

Piata George Enescu 1, 310131 Arad, RO

e-mail: office@museumarad.ro

The content of the papers totally involve the responsibility of the authors.

Persoane de contact:

Dr. Sorin Ovidiu Bulboacă: sorin_bulboaca@yahoo.com

Dr. Felicia Aneta Oarcea: felly_oarcea@yahoo.com

Dr. Ioan Paul Colta: ioanpaul.colta@gmail.com

ISSN 1224-7316

Copertă: CĂLIN MAN

Tehnoredactare: IOAN DOREL RADU

Editura Mega | www.edituramega.ro

e-mail: mega@edituramega.ro

CUPRINS

- 9   **FELICIA ANETA OARCEA, IOAN PAUL COLTA**
În loc de prefață
In memoriam Onisim Colta (1952–2022)
- 41   **SORIN BULBOACĂ**
Canonici la Capitulul Orod (Arad) în secolele XII–XIV
Canonical in the Chapter of Orod (Arad) in the 12th–14th centuries
- 53   **OVIDIU PECICAN**
A doua versiune a Cronicii din vremea lui Matei Basarab (1640–1646)
The second version of the Chronicle conveyed in the Matei Basarab time (1640–1646)
- 61   **SORIN MITU**
Români și maghiari în Transilvania medievală: raporturi imagologice,
conviețuire etnică și conflicte sociale
*Romanians and Hungarians in medieval Transylvania: imagological relations,
ethnic coexistence and social conflicts*
- 87   **ANDREEA EMBER**
Les espaces cachés de Château de Maisons
The hidden areas of the Castle of Maisons
- 115   **ELENA RODICA COLTA**
Breslele arădene. Rânduieli imperiale și mod de viață
Guilds of Arad. Imperial ordinances and a way of life
- 121   **CAMIL PETRESCU**
Aspecte din presa românească bănățeană până la Marea Unire
Aspects of Romanian written media from Banat before the Great Unification

- 135 **ELENA RODICA COLTA**
Colecționari de cărți vechi din bibliotecile arădene
Collectors of old books from Arad's libraries
- 147 **MARIAN GHEORGHE**
Comportamentul nupțial al luteranilor din orașul Arad (mijlocul secolului al XIX-lea – începutul veacului XX)
The Nuptial behavior of the Luterans in the city of Arad (mid 19th century – early 20th century)
- 165 **MIRCEA MĂRAN**
Noi contribuții la biografia scriitorilor din familia Tințariu
New contributions to the biography of writers from the Tințariu family
- 175 **FELICIA ANETA OARCEA**
Profesorul-preot Nicolae Mihulin (1878–1941). Repere biografice
The professor-priest Nicolae Mihulin (1878–1941). Biographic references
- 185 **CRISTINA GUDIN**
Considerații privind învățământul românesc în anii Primului Război Mondial
Considerations regarding Romanian education during the First World War
- 199 **IOAN BOLOVAN, SORINA PAULA BOLOVAN**
Communication et diplomatie dans la tournée du général Berthelot en Transylvanie (1918–1919)
Communication and diplomacy in general Berthelot's Transylvanian tour (1918–1919)
- 211 **IONELA SIMONA MIRCEA**
Liceul „Mihai Viteazul” – primul liceu românesc de stat din Transilvania
“Mihai Viteazul” High School – the first Romanian state high school in Transylvania
- 231 **MARIN POP**
Din activitatea organizației Partidului Național Român din județul Arad în perioada 1920–1922
From the activity of the organization of the Romanian National Party from Arad county during 1920–1922
- 249 **LAURENȚIU-ȘTEFAN SZEMKOVICS**
Ordinul „Steaua României” conferit șefului contabilității Consistoriului Arad (1923)
The “Star of Romania” Order conferre on the head of accounting of the Consistory of Arad (1923)

- 259 **EUSEBIU NARAI**
Percepția cotidianului bănățean *Vestul* asupra relațiilor româno-franceze în luna aprilie 1931
The perception of the Banat daily Vestul (The West) on the Romanian-French relations in April 1931
- 275 **CLAUDIU SERGIU CĂLIN, MARIUS OANȚĂ**
Procesul intentat celor trei episcopi catolici acuzați de „spionaj în favoarea Vaticanului”: Augustin Pacha, Adalbert Boros și Joseph Schubert
The lawsuit filed against the three Catholic bishops accused of „spying for the Vatican”: Augustin Pacha, Adalbert Boros and Joseph Schubert
- 297 **ALEXANDRU ȘTEFAN**
RECENZIE – Sigiliile și practicile sigilare ale locurilor de adevărare din Transilvania și comitatele învecinate în secolele XIII–XIV
- 299 **MARIUS OANȚĂ**
RECENZIE – Arhidieceza Romano-Catolică de București (1948–1964). Structuri ecleziale centrale

Români și maghiari în Transilvania medievală: raporturi imagologice, conviețuire etnică și conflicte sociale

Romanians and Hungarians in medieval Transylvania: imagological relations, ethnic coexistence and social conflicts

SORIN MITU*

Abstract: This article analyzes the imagological relations between Romanians and Hungarians in the Middle Ages. The main question of our study is whether there was ethnic discrimination in medieval Transylvania or whether the relations and the conflicts between Romanians and Hungarians were mainly of a social nature. The sources used are documents issued in the chancelleries of the Kingdom of Hungary, as well as linguistic and ethnographic sources.

Keywords: Transylvania, Middle Ages, Romanians and Hungarians, imagology, interethnic relations, social conflict

Întrebări, istorici și bancuri

Imaginile reciproce cu privire la Celălalt, așa cum s-au născut și au evoluat ele în mințile și în sufletele românilor și maghiarilor care au trăit în Evul Mediu, reprezintă un subiect dificil. Dificultatea se datorează atât faptului că izvoarele referitoare la aceste aspecte sunt destul de rare, cât și împrejurării că lectura lor este îngreunată de prejudecățile contemporane. Vrem să știm ce gândeau românii despre maghiari și maghiarii despre români în Evul Mediu, când sursele istorice, fie ele cronici, documente sau urme arheologice, ne furnizează informații atât de puține până și despre data și împrejurările în care s-au întâlnit cele două popoare, despre numărul celor care le compuneau ori despre limba în care vorbeau în acele vremuri îndepărtate! Iar ce au reușit să facă istoricii români și maghiari din

---

* Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai, sorinmitu2@yahoo.com.

ultimele două secole, pornind de la această precaritate a surselor, dar insistând cu obstinație să dovedească niște „adevăruri” istorice cât mai convenabile din punct de vedere ideologic, știe foarte bine oricine are cea mai vagă idee despre istoria Transilvaniei. Nenumăratele studii referitoare la teoria „continuității” sau la cea „imigraționistă” nu ne ajută prea mult în demersul nostru. Primul text scris în limba română – o scrisoare de câteva rânduri – datează de la 1521! Iar noi am vrea să știm cum își construiau identitățile contemporanii lui Árpád și ai „voievodului Gelu”, înainte de anul 1000! Pare aproape imposibil, dar tocmai aceasta este sarcina istoricului și a oricărui om de știință care respectă canoanele meseriei sale: să dezlege întrebările cele mai grele, să afle acele adevăruri care încă nu se văd.

În aceste condiții, îmi place să mă întreb, oricât de naivă ar putea să pară o asemenea interogație pentru un istoric profesionist, ce își vor fi spus, și cum, și ce vor fi gândit unul despre celălalt primul român și primul maghiar care se vor fi întâlnit, pentru întâia oară, undeva pe malurile Crișului, ale Someșului, ale Mureșului sau ale Oltului mijlociu? Localizările sunt în funcție de teoriile concurente ale istoricilor români și maghiari¹, iar datarea, indiferent de răspunsurile unora sau altora, nu poate coborî cu mult mai mult sau cu mult mai puțin de o mie de ani. Din punct de vedere imagologic, asemenea detalii nu au prea mare importanță.

Dar oare cine a fost primul la întâlnire? Cine peste cine a dat în Transilvania? Indiferent ce opinie am eu în această privință, nu voi răspunde la întrebarea de mai sus, dintr-o mie de motive, cel mai important fiind acela că știința istorică nu a oferit încă dovezi suficiente, indiscutabile, în chestiunea amintită, nici într-o direcție, nici în cealaltă. Alt motiv ține de împrejurarea că articolul de față se încadrează în domeniul imagologiei istorice și, ca urmare, îmi propun să studiez în primul rând ce au crezut oamenii unii despre ceilalți și nu ce au făcut ei în mod efectiv, chiar dacă, în mod evident, cercetarea faptelor pe care le-au săvârșit ne ajută să înțelegem atitudinile și credințele care i-au animat.

Fiindcă acesta este un studiu imagologic, dar și fiindcă uneori nici în bibliografia de specialitate nu găsim ceva mai convingător, primele „izvoare istorice” pe care le citez pentru că exprimă puncte de vedere sugestive în chestiunea priorității românilor sau maghiarilor în Transilvania sunt două glume din categoria „bancuri cu unguri”. Desigur, ele datează dintr-o perioadă

¹ Pentru istoricii maghiari, prima întâlnire de acest gen ar fi putut avea loc prin 1166, în Făgăraș (Köpeczi Béla, ed., *Erdély rövid története*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, p. 162). Alexandru Madgearu, autorul celor mai solide contribuții românești în domeniu la ora actuală, o plasează chiar înainte de 896, la marginile Atelkuz-ului, în Moldova (Alexandru Madgearu, *Expansiunea maghiară în Transilvania*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2019, pp. 8, 61–62).

strict contemporană și exprimă sintetic viziunea publicului românesc de astăzi. Primul banc spune:

„În problema cine au fost primii în Ardeal, legenda spune că atunci când a venit Attila cu voinicii lui, au poposit pe malul Mureșului [în altă versiune a bancului: „Legenda spune că primul om care a călcat în Transilvania a fost un ungur”²]. Văzând ei apa așa de limpede și clară, au descălecat, s-au dezbrăcat de blănuri și s-au îmbăiat cu toții. Când au ieșit din apă, nu tu cai, nu tu blănuri. Ei... cine au fost atunci primii în Ardeal?”³.

Este de remarcat modul în care acest text enunță și chiar argumentează teza priorității românilor în Transilvania, cu o subtilitate care îl face mai convingător decât unele demonstrații erudite ale istoricilor. În primul rând, bancul pleacă în mod aparent surprinzător de la premisa că teza vehiculată pe piață nu este cea a priorității românilor, ci a maghiarilor. În acest fel, naratorul popular se apără de acuzația de tezism, de rigiditate, defecte care pot fi imputate discursului istoriografic oficial. Poziționarea sa abilă reiese și din împrejurarea că poate glumi pe marginea acestui subiect, că îl poate privi într-un mod relaxat, ceea ce oferă o mai bună garanție a obiectivității, în raport cu sentințele categorice. Dogmatică apare eventual poziția maghiarilor, deoarece teza potrivit căreia ei au fost primii în Ardeal le aparține. În al doilea rând, în același spirit al tolerării opiniilor adversarului, textul se folosește de un stereotip negativ care îi definește pe români în ochii maghiarilor: românii sunt hoți (în paranteză fie spus, acest lucru se leagă de faptul că în același timp ei sunt ingenioși, șmecheri, descurcăreți și în acest fel se pot impune în fața rivalilor lor). Dar în loc să respingă acest clișeu infamant, textul îl preia cu entuziasm și îl transformă într-un argument decisiv într-o chestiune mult mai importantă. Ce mai contează că românii sunt hoți, dacă ei au fost primii în Transilvania și în acest fel îi umilesc de două ori pe adversarii lor! Pe o asemenea bază solidă, folosind arma eficientă a auto-ironiei, morala finală e categorică: bineînțeles că românii au fost primii în Ardeal, iar discursul similar al maghiarilor va fi anihilat prin intermediul umorului.

Aceiași români contemporani nouă râd însă și la auzul unui banc a cărui concluzie ne conduce în sensul opus:

„1970, Ceaușescu în vizită în județul Harghita. Un pionier voios oferă florile omagiale, lăsându-se îmbrățișat.

² <https://www.bancuri-glume-poante.ro/bancuri/bancuri-cu-unguri-p2.html>, accesat în 29.03.2022. În cazul bancurilor, pentru o mai bună inteligibilitate am efectuat corecturi minore de ortografie și stil, dacă acestea nu au alterat sensul și mesajul textelor.

³ <https://bancurispuemoase.weebly.com/bancuri-cu-unguri.html#.YkMU4ShBzcs>, accesat în 29.03.2022.

- Cum te cheamă, pui de dac?
- Attila István, tovarășe Nicolae Ceaușescu!” [În alte versiuni, în locul acestuia apare Gheorghe Funar.]⁴.

Chiar dacă se referă doar la zona mai specială a Secuimii, de data aceasta mesajul e inversat: acum teza naționalistă românească, identificată cu Ceaușescu sau Funar, este cea care vede peste tot numai urmași ai continuității daco-romane, în timp ce realitatea de pe teren îi aplică o dezmințire ironică.

Dar pentru a înțelege ce gândeau oamenii din secolul al XI-lea despre aceste chestiuni, și nu cei din veacul al XXI-lea, va trebui să chestionăm surse contemporane acestora. Numai că, după am amintit deja anterior, aceste izvoare sunt mult mai rare și mult mai sărace în conținut, chiar și atunci când le comparăm cu cele mai banale glume de astăzi. Istoricul nu se dă însă bătut atât de ușor. Nu este cazul să umplem ceea ce nu știm cu ipoteze sau cu impresii, dar putem căuta surse istorice de altă factură decât izvoarele scrise. Acestea nu răspund decât în mod indirect la întrebările noastre și atunci, într-adevăr, vom umple golurile care stau între noi și realitățile istorice încă obscure folosindu-ne imaginația. Sau, dacă preferați, inteligența, gândirea, logica, raționamentul, interpretarea.

Știm în mod sigur că românii și maghiarii s-au întâlnit la un moment dat, în primul rând prin Transilvania, și de atunci înainte au trăit laolaltă. Dar ce a însemnat acest „împreună”? Era de bine sau de rău, a generat reacții de simpatie sau de antipatie, imagini pozitive sau negative? Este o întrebare pe care a formulat-o și profesorul Ioan-Aurel Pop:

„Este greu de spus cum a fost viața împreună a etniilor Transilvaniei în Evul Mediu. Este greu de spus și dacă va fi fost ea „împreună” mereu și peste tot. Am crede mai degrabă că, de multe ori, a fost vorba despre vieți paralele și separate, mai ales în cazul elitelor. Pentru oamenii simpli [...] această conviețuire a cunoscut toată paleta sentimentelor și atitudinilor umane, de la frăție, prietenie și bună vecinătate până la ură, răzbunare și violență. Erau prea mari deosebiri și prea diferite interesele ca acestea să nu genereze mirare, înverșunare, ură și conflicte”⁵.

Pentru istoricul clujean, discriminarea politică și socială care a caracterizat relațiile dintre maghiari și români, proces început mai ales din secolul al XIII-lea, a reprezentat elementul hotărâtor care ar fi înclinat balanța imagologică într-un sens negativ⁶.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Ioan-Aurel Pop, „Din mâinile valahilor schismatici...”. *Românii și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII–XIV)*, Litera, București, 2011, p. 202.

⁶ *Ibidem*.

Profil genetic, lingvistică, mituri și bucătărie

Dar înainte de a ajunge la ciocnirile de natură politică evidențiate de documente, observăm că întâlnirea istorică dintre români și maghiari a lăsat câteva urme de neșters la nivelul celor mai intime structuri ale culturii, civilizației și mentalității celor două popoare. Limbile pe care le vorbesc, profilul genetic, tradițiile populare, folclorul, miturile, portul sau gastronomia pun în evidență împrumuturi și interferențe, capabile să influențeze apoi și modul în care s-au văzut și au trăit împreună românii și maghiarii. Citatele preluate din documente de cancelarie ori din cronici redactate de diverși cărturari (surse prețioase pentru istoricii medieviști) ilustrează de multe ori relații și imagini reciproce negative, mai ales sub aspect politic. Cum au trăit însă românii și maghiarii după ce au intrat în contact unii cu ceilalți – împreună sau separat, în mod pașnic sau violent –, putem sesiza și din alte tipuri de mărturii.

În ultimele decenii, progresele spectaculoase înregistrate de istoria genetică ne permit să înțelegem mult mai bine modul în care au interacționat antecesorii noștri la nivelul cel mai intim al existenței acestora: cel familial. Lectura studiilor de genetică e mai dificilă decât a articolelor de istorie medievală, dar rezultatele acestora, obținute prin metodele unor științe bazate pe măsurători precise și ilustrate prin grafice colorate accesibile în final și unui nespecialist, afirmă la unison: profilurile genetice ale celor două popoare sunt extrem de asemănătoare⁷. Cu alte cuvinte, românii și maghiarii de astăzi au strămoși comuni, împrejurare datorată mai ales conviețuirii lor din ultimul mileniu și faptului că, adeseori, au făcut copii împreună. După cum au arătat cercetările consacrate unor populații asiatice marcate de întâlnirea cu războinicii lui Ginghis-han (de pildă hazara, din centrul Afganistanului), o asemenea ascendență poate fi și rezultatul unui abuz. Dar în cea mai mare parte a istoriei lor, românii și maghiarii nu au efectuat raiduri devastatoare unii asupra celorlalți, așadar putem afirma fără prea multe dubii că relațiile lor de această natură au fost în cea mai mare parte consensuale.

Dacă din punct de vedere al fondului biologic românii și maghiarii (împreună cu celelalte popoare sud-est și central-europene) sunt aproape identici, sub aspect cultural ei se diferențiază în primul rând prin folosirea unor limbi diferite. Dar chiar și limbile pe care le vorbesc cele două popoare, indicatorul principal

⁷ Spre exemplu, în două studii efectuate pe eșantioane contemporane, s-a constatat că aproape 90% dintre românii și maghiarii analizați aparțineau unui număr de șase haplogrupuri împărțite de cele două comunități, în proporții apropiate (R1b: românii 15%, maghiarii 15%; J2: 14%, respectiv 13%; E1b1b: 14%, respectiv 8%; I1: 4%, respectiv 8%, R1a: 18%, respectiv 30%; I2: 28%, respectiv 13%). Vezi Siiri Roots, *Human Y-chromosomal variation in European populations*, PhD Thesis, Tartu University Press, Tartu, 2004; B. Csányi et al., „Y-Chromosome Analysis of Ancient Hungarian and Two Modern Hungarian-Speaking Populations from the Carpathian Basin”, în *Annals of Human Genetics*, 2008, 72 (4), pp. 519–534.

al identificării lor etnice, evidențiază o serie de interferențe semnificative. Acestea pot fi abordate mai întâi în orice studiu imagologic al raporturilor româno-maghiare. Studiarea cuvintelor împrumutate în mod reciproc ne ajută să înțelegem (după cum am spus, în mod indirect) cum s-au văzut unii pe ceilalți, ce le-a plăcut sau le-a displicut, ce anume le-a provocat interesul față de celălalt⁸.

Lingviștii au identificat un număr mare de cuvinte românești preluate din limba maghiară, cele mai multe fiind prezente, în mod firesc, în graiurile din Transilvania, în punctele de întâlnire ale celor două idiomuri. Datorită vechimii lor, prezintă un interes special cele aproximativ 150 de cuvinte preluate în secolele XI–XIV, date care poate fi efectuată pe baza schimbărilor fonetice specifice perioadei respective. Dintre acestea, circa 30 de cuvinte fac parte din vocabularul reprezentativ, adică se situează printre cuvintele cele mai importante ale limbii române: *a ademeni*, *a alcătui*, *a bănui*, *a băntui*, *a cheltui*, *a chibzui*, *chip*, *cizmă*, *a făgădui*, *fel*, *gând*, *gingaș*, *hotar*, *a îngădui*, *lacăt*, *a locui*, *marfă*, *meșter*, *meșteșug*, *a mântui*, *a mistui*, *neam*, *oraș*, *pildă*, *sălaș*, *seamă*, *șoim*, *a tăgădui*, *a tămădui*, *tobă*, *uriaș*⁹.

Dar oare ce ne spun asemenea cuvinte despre maghiari și despre conviețuirea lor cu românii care le-au adoptat în limba lor? Îmbogățirea limbii române cu termeni atât de semnificativi preluați din maghiară poate să pună într-o lumină mai favorabilă raporturile dintre cele două popoare. Orice s-ar spune, este remarcabil faptul că românii desemnează gândul, chipul, neamul, orașul, gingășia, mântuirea sau tămăduirea cu cuvinte de origine maghiară!

Pe de altă parte, într-o zonă atât de interpretabilă cum este semantica lexicală, împrumuturile din limba maghiară pot fi văzute și altfel, în funcție de prejudecățile fiecăruia. George Călinescu, de pildă, evaluând contribuția cuvintelor ungurești la edificarea limbii literare române, nu făcea altceva decât să evidențieze câteva dintre cele mai cunoscute stereotipuri românești referitoare la maghiari, dezvăluite ca într-un palimpsest în tabloul alcătuit din cuvintele pe care le selectează și le țese laolaltă marele istoric literar. În plan economic și social, afirma Călinescu, maghiarii sunt harnici, manifestându-se în mod specific în sfera civilizației urbane, a meșteșugurilor și comerțului; sub aspect mental, sunt plini de sine, au un temperament aprins și o psihologie complicată:

„În partea cu unguri sunt *meșteșugurile*, produsele hărniciei umane: *ferăstraie*, *hârdaie*, *barde*, *hamuri*, *lacăte*, *zăbale*, *ilăuri*. Acolo sunt *orașele* cu

⁸ Vezi Alexandru Niculescu, „«Romania hungarica» – contacte lingvistice și culturale româno-maghiare”, în *Studia Universitatis Petru Maior. Philologia*, 2005, nr. 4, pp. 18–34.

⁹ Marius Sala (coord.), *Enciclopedia limbii române*, Univers Enciclopedic, București, 2001.

*belșuguri, gazdele mari și formalitățile pârgărești (hotar, vamă). Dai seamă, ai nevoie de chezaș și plătești bir. Acolo cheltuiești și bei aldămașul pe la făgădaie. Atitudinea vitalistă specifică a poporului maghiar a fost tradusă în propriile lui cuvinte. Toate ale ungurului sunt uriașe, el te uluiește, fiindcă-i de neam și e gingaș, plin de gânduri și de alean, deși suduiește*¹⁰.

Cu talentul său literar remarcabil, Călinescu vehiculează un soi de xenofobie lingvistică, în atmosfera ultranaționalistă a anului 1941, când era publicată *Istoria literaturii*, după cedarea nordului Transilvaniei, instaurarea statului național-legionar și a dictaturii lui Antonescu. Cuvintele românești de origine latină exprimă atitudini nobile („au o demnitate abstractă”), în timp ce vorbele străine, slave, turcești, grecești sau maghiare, evidențiază procese psihice de o calitate inferioară:

„Cugetul latine „curat” [...], ungurescul *gând* este numai ascuns, reprezentând o meditație prelungă, inaparentă. *Gândul* nemeșului poate fi cu *vicleșug* [...]. Accentele psihice se schimbă de asemeni cu repeziciune în frază pe măsură ce se desfășoară impasibilele latinități, smeritele gângăveli slave, răstelile maghiare, caraghiozitățile turce, grecisme peltice”¹¹.

Lăsând însă la o parte asemenea judecăți de valoare discutabile, observăm că pentru vorbitorii români care habar nu au că utilizează termeni de origine maghiară atunci când gândesc sau când își mântuiesc sufletele, mult mai clare sunt influențele fonetice. Românii ardeleni vorbesc cu un accent marcat puternic de cel maghiar, rostesc mult mai deschis vocalele „a” sau „e”, pronunță aproape la fel ca maghiarii diftongii „oa” sau „ea” (binecunoscutele „na!” sau „servus!”) ș.a.m.d. Această pronunție oferă una dintre cele mai puternice mărci de identificare regională a românilor ardeleni în raport cu ceilalți vorbitori de română, dar în același timp le conferă o notă de familiaritate cu maghiarii, în ochii și mai ales în urechile conaționalilor din Muntenia ori din Moldova. „Boanghen” este un termen peiorativ aplicat maghiarilor de către românii din Muntenia, dar el putea fi adresat la fel de bine românilor ardeleni¹², ironizați tocmai pe baza unor asemenea considerente fonetice, la care face trimitere termenul amintit. Cu alte cuvinte, „boanghen” era o etichetă depreciativă care îi reunea în aceeași categorie pe români și maghiari, în ochii altor români. „Ungurean” – rezervat de data aceasta doar românilor ardeleni – este de asemenea

¹⁰ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Minerva, București, 1988, p. 8.

¹¹ *Ibidem*, p. 9.

¹² Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Saeculum, București, 2007, *sub voce*.

un termen care îi apropie semantic pe maghiari și pe românii transilvăneni, de data aceasta din motive politico-geografice: românii „ungureni” sunt românii din „părțile ungurene”. Deși versiunea canonică a *Mioriței*, fixată în frumoasa limbă literară a lui Alecsandri, evită asemenea referiri, ne putem imagina, metaforic vorbind, cum ar fi putut comunica, sub raport dialectal, ciobanul „ungurean” cu cel moldovean și cu cel vrâncean!

Să „ascultăm” în continuare și ce au luat maghiarii de la români, sub raport lingvistic, și ce imagini se pot ascunde în spatele respectivelor împrumuturi. În cazul acesta, nu foarte mult, deoarece în relația dintre cele două popoare, la începuturile Evului Mediu, maghiarii au fost pentru români nu doar un element dominant, ci și unul mai dinamic, de la care puteai prelua mai multe nume noi, în timp ce reciproca era mai puțin valabilă. Astăzi, în sens invers, dicționarul lexicului maghiar din Ardeal consemnează sute de cuvinte de genul „fridzsider” sau „kalorifer” (deoarece sub impactul dinamic al statului comunist român învățau și maghiarii ardeleni să răcească ori, mai rar, să se încălzească – o paranteză care ilustrează și un stereotip mai recent). În schimb, în secolele anterioare, românii erau cei care preluau din maghiară „uiagă” sau „boltă”, iar în Evul Mediu „pârcălab” sau „oraș”.

După cum ne arată diferite izvoare istorice, maghiarii de la începuturile Evului Mediu i-au cunoscut pe blachi, vlahi sau valahi în primul rând în ipostaza lor de păstori de turme de oi și, ca urmare, din această zonă lexicală fac parte și cele mai vechi cuvinte pe care le-au preluat din limba română. Viața păstorilor valahi a fost aceea care a conturat o imagine specifică a românilor în ochii maghiarilor, din această sferă au putut să învețe sau să preia aceștia ceva nou pentru ei (maghiarii fuseseră și ei păstori la origine, specializați însă în creșterea vitelor mari). Împrumuturile lingvistice, cel puțin, susțin această idee.

Áfonya („afină”), *ficsúr* (care în maghiară a primit sensul de „tânăr spilcuit”, dar vine din românescul „fecior”), *furulya* („fluier”), *málé* („plăcintă de mălai”, dar și „nătăflet”, din românescul „mălai”, care desemna inițial meiul, și nu porumbul), *mokány* (cu sensul de „înfipt, încăpățânat”, din românescul „mocan”), *palacsinta* (cu sensul de „clătită”, din „plăcintă”) și *tokány* („tocană”)¹³ – au la origine cuvinte românești care fac trimitere la viața pastorală, alimentația și modul de viață al ciobanilor români. Cuvinte cum ar fi *bărbântă*, *sâmbră*, *catrință*, *țundră* sau *cergă*¹⁴ reprezintă alte exemple de termeni românești preluați în limba maghiară și care reflectă aceeași imagine a vieții pastorale și campestre.

¹³ Kiefer Ferenc (coord.), *Magyar nyelv*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, p. 316.

¹⁴ Francisc Király, *Etimologia. Etimologii. Curs special de etimologia limbii române*, Tipografia Universității, Timișoara, 1988; Marius Sala, *op. cit.*

Ieșind însă din sfera mai îngustă a împrumuturilor lingvistice și intrând în universul nesfârșit al celor două culturi populare, observăm că elementele comune, suprapunerile, împrumuturile sau interferențele se amplifică exponențial. La fel ca în cazul bazinului genetic comun căruia îi aparțin ambele popoare, și culturile lor tradiționale se bazează pe un patrimoniu gestionat împreună. Nici nu mai știi ce au luat unii de la alții, când pășești în *târnațul* caselor, când admiri țesătura *catrințelor*, când guști *balmoșul* sau *pălinca*. Nu mai e vorba doar despre faptul că avem de-a face cu cuvinte pe care le întâlnim în ambele limbi, ci de conținutul similar al faptelor de civilizație prezente în bagajul identitar al ambelor popoare. Universul spiritual, miturile, legendele și tradițiile pun în evidență un *Commonwealth* cultural româno-maghiar, dar și balcanic sau central-european. Mircea Eliade, de pildă, studiind balada *Meșterului Manole*, a regăsit motive, elemente și teme ale acesteia la mai toate popoarele sud-est europene, ca și la maghiari, și tot el, abordând mitul etnogenetic al lui Hunor și Magor, frații care urmărind o căprioară cu coarne au ajuns să întemeieze o țară nouă, l-a pus în paralel cu vânătoarea lui Dragoș, cel care a plecat în urmărirea bourului mitic moldovenesc¹⁵. Miskolczy Ambrus, la rândul său, a dedicat o carte întreagă *Mioriței*¹⁶, punând în evidență nu numai periplul european al acesteia și mesajul pe care îl mai poate transmite respectivul mit cultural omului contemporan, dar și modul în care ea s-a intersectat, de nenumărate ori în drumul său, cu păstori, traducători sau interpreți maghiari ai sensurilor sale.

Observăm, chiar și din această listă scurtă de exemple, că miturile cele mai importante din patrimoniul identitar al românilor, ca și din cel al maghiarilor, se dovedesc a fi partajabile, într-un *cloud* cultural ce traversează frontierele dintre popoare, arătând încă o dată că granițele, fie ele statale sau simbolice, nu au de fapt nicio materialitate și nu există decât pentru că noi simțim nevoia să le înrădăcinăm în hărțile noastre politice ori mentale.

Dacă descindem din sferele înalte ale miturilor culturale în bucătăria țăranului (iar mai târziu a orășeanului) român, mai ales din Ardeal, întâlnim aceeași abundență de „ungurisme”, preluate, dăruite sau împărtășite cu o poftă evidentă. Specialiștii care au studiat gastronomia tradițională românească au observat că ea este, în esență, o sinteză a influențelor preluate din arealurile culinare învecinate¹⁷, printre care cel maghiar este unul important. Spre exemplu,

¹⁵ Francisc Păcurariu, *Românii și maghiarii de-a lungul veacurilor. Paralelisme, interferențe, convergențe și contradicții în cursul istoriei*, Minerva, București, 1988, pp. 87, 93–94.

¹⁶ Miskolczy Ambrus, *A pásztor bölcsessége. A bárányság útja Sovejától Párizsig és vissza: fejezetek 150 esztendő román eszmetörténetéből a romantikus nacionalizmustól napjainkig*, Kriterion, Kolozsvár, 2013.

¹⁷ Vlad Macri, *Stufat ori estouffade? sau Există bucătărie românească?*, Humanitas, București, 2008; Thede Kahl, Peter Mario Kreuter, Christina Vogel (eds.), *Culinaria balcanica*, Frank & Timme, Berlin, 2015.

bogăția de preparate din făină de grâu, specifică bucătăriei din Crișana (mai ales de prin secolul al XVIII-lea), supele dulci, pline de „lăscuțe” sau „tăscuțe” (*laska* sau *tészta*), conservarea cărnii de porc sub formă de mezeluri condimentate, boiaua de ardei (*paprika*) și preparatele cu rântaș (*rántás*) sunt exemple ale acestei bucătării maghiaro-române, care nu ar fi fost posibilă în absența deschiderii față de bunătățile celuilalt. Chiar și într-o zonă conservatoare cum este Maramureșul, cu o bucătărie mai arhaică, păstorească, se bea pălinca (*palinka* ungurească, atunci când nu e numită după *horilka* ucraineană), iar mămăliga locală, hrana cea de toate zilele, la începuturi din mei, iar mai apoi din porumb, se numește aici „coleaș” (din limbile slave, „kuliš”, „kuléša”, dar mai aproape fonetic de maghiară, „köleskása”).

Gastronomia este o marcă importantă a identității, oamenii se definesc inclusiv prin ceea ce mănâncă, delimitându-se în acest fel de străini, scoțând în evidență ceea ce cred că este numai al lor. Dar este surprinzător felul în care se poate face acest lucru utilizând elemente patrimoniale care sunt și ale altora, în cazul de față ale maghiarilor. Mămăliga (*puliszka*), sarmalele (*töltött káposzta*, preluate, evident, de la turci), slănina (*szalonna*) sau pălinca sunt considerate de fiecare numai ale lui, ca elemente de specificitate proprie, deși oricine le gustă poate sesiza că în esența lor sunt identice cu bunătățile similare ale altor popoare, variațiuni de nuanță care au la bază același conținut.

Până unde poate merge acest proces de auto-etnicizare, de însușire a alterității (o modalitate de „inventare a tradiției”) se poate vedea din felul în care este perceput nord-vestul României în imaginarul național contemporan, ca un rezervor de arhaicitate transmisă în mod nealterat de mii de ani. Aceasta, în condițiile în care Maramureșul și Oașul se află printre zonele marcate cel mai puternic de influențele maghiare de tot felul. Un vers contemporan spune:

„Tăt oșanul poartă gaci,
Moștenire de la daci!”.

Ironia istorică face ca gacii oșanului (al cărui nume vine și el din *Avas* sau *Havas*) să aibă de-a face cu „gatyá” maghiari nu numai sub raport lingvistic. Însuși tipul inconfundabil de nădragi foarte largi, specific păstorilor din regiunea etnografică Hortobágy, este moștenit, în mod evident, nu de la daci, ci de la popoarele nomade de călăreți, cum erau avarii, maghiarii și cumanii. Din cap, unde poartă clopul (*kalap*), continuând cu nădragii (*nadrág*) și cu brișca (*bicska*) de la brâu, până în picioarele încălțate cu cizme (*csizma*), oșanul pare să fie aidoma puiului de dac din bancurile cu Funar sau Ceaușescu. Dar dincolo de ironia sau auto-ironia pe care a putut să o genereze mai târziu o asemenea situație, ea nu însemna nimic altceva decât că românii – chiar cei mai neaoși dintre ei – au fost

deschiși în fața influenței maghiare, de unde au preluat diverse elemente de civilizație.

Discriminare etnică sau conflict social medieval?

În câteva dintre primele consemnări documentare care se referă la modul general la români și la statutul acestora, ei apar situați pe poziții de egalitate cu comunitățile similare din Transilvania. De exemplu, primele adunări de stări, cum a fost cea din 1291 îi cuprindeau pe reprezentanții

„tuturor nobililor, sașilor, secuilor și românilor”¹⁸.

Congregația din 1355 îi reunea pe

„toți prelații, baronii, nobilii, secuii, sașii, românii și ceilalți oameni de orice stare sau treaptă, așezați și aflători în zisele părți ale Transilvaniei”¹⁹.

În aceste cazuri, sintagma *olachi* nu se referea la români ca la o etnie, ci avea în vedere o categorie privilegiată, o stare socială, asemenea nobililor, sașilor sau secuilor menționați alături de ei. Este de reținut însă faptul că denuminația de natură etnică aplicată unei categorii sociale nu avea nicio conotație peiorativă, nu făcea trimitere la vreun statut de inferioritate socială. Cel mult, faptul că românii erau menționați pe ultimul loc însemna că respectiva stare socială avea ponderea cea mai redusă (în termeni de putere și de reprezentativitate vorbind), așa după cum nobilimea era cea mai însemnată.

În 1437, în circumstanțele extraordinare ale unei răscoale țărănești, avem o nouă consemnare care din care nu rezultă nicio discriminare de natură etnică. De data aceasta, locuitorii de rând, țărani maghiari și români, sunt cei care vor fi menționați din nou pe poziții de egalitate:

„comunitatea locuitorilor unguri și români ai acestei părți transilvane”²⁰.

După anii 1437–1438, când se încheie așa-numita „uniune a celor trei națiuni”, respectiv a celor trei categorii sociale privilegiate (nobilii, frunzașii secuilor și ai sașilor), românii nu vor mai apărea ca o categorie socială distinctă, dar, până la urmă, nici acest lucru nu avea semnificația unei excluderi etnice, ci a uneia sociale. Cele trei categorii privilegiate se diferențiau acum în raport cu țărănimea (care, după cum am văzut anterior, îi cuprindea pe iobagii maghiari și pe cei români), în timp ce în rândurile „națiunii” nobililor intrau și nobilii românii, care nu mai erau menționați ca o subcategorie distinctă, deoarece

¹⁸ Pop, *Românii și puterea*, p. 316.

¹⁹ *Ibidem*, p. 322.

²⁰ Idem, *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII–XVI*, Ed. Enciclopedică, București, 1998, p. 57; Pop, *Românii și puterea*, p. 60.

foștii cnezi posesori de diplome nobiliare erau tot mai bine integrați în rândurile nobilimii regatului.

Dar această relativă absență a discriminării pe criterii etnice, care rezultă din câteva documente care vorbesc despre un statut formal atribuit românilor în Evul Mediu, nu trebuie, fără îndoială, exagerată. Evul Mediu era, în general, o societate a unor ierahii care generau dominație și dicriminare. Orice diferență socială sau culturală putea furniza un motiv de opresiune, așadar și etnicitatea românească putea fi asociată, dacă era nevoie, cu o relație de dominație. Este evident că în epoca modernă, începând cu secolul al XVIII-lea mai ales, românii din Transilvania vor ajunge să cunoască discriminarea politică și socială. Era o stare de lucruri pe care o vor resimți și o vor acuza tot mai mult, pe măsură ce etnicitatea va dobândi o însemnătate mai mare, pentru ei și pentru cei din jurul lor.

Dar întrebarea pe care o pun aici este: în ce măsură a contribuit epoca medievală, până prin secolele XVI–XVII, la acest proces? S-au dușmănit și s-au urât maghiarii și românii din Transilvania încă din această perioadă? Bazele unor imagini reciproce negative au fost puse încă din Evul Mediu? Ceva trebuie să fi fost, ne spune simțul comun. Luând în considerare și paragrafele anterioare, să vedem în continuare dacă și în ce măsură poate verifica analiza istorică o asemenea presupozitie empirică.

În primul rând, observăm că românii care sunt menționați în mod individual în documente apar de multe ori în ipostaze negative. Există mai multe motive capabile să genereze nemulțumiri, resentimente sau antipatie la adresa acestora, manifestate din direcția maghiarilor.

O primă motivație, poate cea mai importantă în universul valorilor lumii medievale era nesupunerea. Începând cu secolul al XIII-lea și până la prăbușirea regatului Ungariei, în 1526, ca și a principatului autonom al Transilvaniei, la 1699, voievozii celor două țări românești învecinate, Moldova și Țara Românească, se vor intersecta mereu cu regii sau cu principii maghiari. Supunerea, colaborarea, trădarea și conflictul sunt cele patru ipostaze care vor caracteriza în permanență raporturile dintre stăpânitorii maghiari și cei români, într-o succesiune neîntreruptă. Până la urmă, nu era nimic neobișnuit într-o atare schemă, aceasta era starea care caracteriza relațiile dintre toate statele europene ale Evului Mediu, ca și ale secolelor care au urmat.

O particularitate importantă ținea însă de faptul că regatul Ungariei era mult mai puternic, în comparație cu cele două țări românești, sub raport teritorial, demografic, economic sau militar. Ca urmare, acestea s-au format și au evoluat în strânsă legătură cu vecinul lor apusean. Țara Românească era numită chiar, în documentele vremii, „Ungrovlahia” (Valahia de lângă Ungaria), o denumire care evidenția proximitatea geografică, dar și faptul că aceasta era situată în

siajul politic al marelui său vecin. Relațiile de vasalitate existente făceau ca în limbajul cancelariei regilor maghiari Țara Transalpină, voievodul acesteia și românii de acolo să fie numiți, cu toții, „ai noștri”, indiferent dacă erau „infideli” sau „credincioși”.

Pe de altă parte, cele două țări românești nu au fost niciodată înghițite de regatul Sfintei Coroane. Cu toate încercările repetate de a-i forța, Munții Carpați au marcat o limită pentru capacitatea de expansiune a regatului maghiar, iar factorii de putere care iradiau dincolo de aceștia (cumanii, tătarii, Bizanțul, țaratul bulgar, Polonia și în cele din urmă Imperiul Otoman) nu au permis niciodată Ungariei să depășească în mod definitiv această frontieră geopolitică. Țările române și-au datorat existența politică acestei situații „între”, o situație care se va prelungi apoi în secolele XVIII–XIX, când Imperiul Habsburgic și Rusia se vor delimita pe aceleași alinamente.

Întemeierea celor două țări românești, în secolul al XIV-lea, s-a legat însă de politica de expansiune peste Carpați a suveranilor angevini, în momentul de respiro survenit după reculul puterii mongole. Istoricii români, care au pus întotdeauna accentul pe rolul factorului intern, minimizează aportul regatului Ungariei în acest proces, scoțând în evidență, dimpotrivă, împrejurarea că statele românești s-au născut mai degrabă în confruntare cu regalitatea maghiară, decât impulsionate de avântul acesteia „peste munții înzăpeziți”²¹.

În conștiința istorică maghiară, în schimb, relațiile de vasalitate care au guvernat de la bun început raporturile dintre Ungaria și voievodatele românești evidențiază o epocă medievală glorioasă, în care stăpânirea maghiară (un veritabil imperiu al celor trei mări) s-a întins până la țărmurile Mării Negre! Este adevărat că voievozii români se răzvrăteau destul de des. Dar la fel de frecvent intrau din nou în raporturi de vasalitate cu Ungaria, constrânși de amenințarea tătarilor, a polonezilor și mai ales a turcilor. Pentru istoricii români, revoltele anti-maghiare ale celor doi voievozi întemeietori, Basarab I (cca. 1310–1352) și Bogdan I (1363–1367), încununare de altfel de succes, sunt dovezile emancipării acestora de sub pretențiile nejustificate ale regatului Ungariei. Ca urmare, din această perspectivă privind lucrurile, cele două țări s-au născut independente și suverane. Iar momentele în care românii câștigau o bătălie cu oștirile maghiare, într-o confruntare de obicei extrem de inegală, au fost socotite episoade de maximă glorie, așa cum a fost înfrângerea lui Carol Robert de Anjou la Posada (1330) ori a lui Matei Corvin în fața lui Ștefan cel Mare, la Baia (1467).

---

²¹ Maria Holban, *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV*, Ed. Academiei, București, 1981; Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între Cruciată și Imperiul Mongol*, Ed. Enciclopedică, București, 1993.

De cele mai multe ori, aceste bătălii aveau loc pe teritoriul țărilor române, fiind vorba despre expediții de pedepsire eșuate. Singura excepție cu adevărat spectaculoasă de la acest tipar a fost reprezentată de cucerirea Transilvaniei (urmată de cea a Moldovei) de către Mihai Viteazul, între anii 1599–1600, considerată momentul de apogeu al istoriei românești medievale românești, nu neapărat pentru că voievodul ar fi învins un principe maghiar (în Moldova inamicul era un domnitor român), ci pentru că a unificat cele trei țări locuite de români. O asemenea realizare nu ar fi fost totuși posibilă fără o victorie obținută împotriva unor inamici de limbă maghiară, ceea ce va pune și acest episod triumfal românesc (la fel ca acela din 1918) în contextul eternei rivalități istorice cu vecinul de la apus.

Dar toate aceste interpretări istoriografice ulterioare nu își găsesc decât o corespondență parțială în limbajul documentelor de epocă. Cum îi vedeau de fapt suzeranii maghiari, sau mai bine spus cei care scriau în numele acestora, pe românii răzvrățiți? Spre exemplu, un document din 1332 arată că

„Basarab, necredinciosul nostru român, îndemnat de un sfat rău, fără să se teamă și fără a ține seama că aceia care încearcă a se împotrivi stăpânului lor firesc se vădesc a se împotrivi fățiș rânduielilor dumnezeiești, nu s-a înfricoșat să ducă la îndeplinire nelegiuirile urzite în taina cugetului său și s-a împotrivit Majestății Noastre ca un răzvrătit și trădător”²².

Câteva decenii mai târziu, cancelaria regelui Ludovic de Anjou, fiul suveranului ultragiat la 1330, îi amintește de data aceasta pe cnezii maramureșeni de sub conducerea voievodului Bogdan din Cuhea, care se răzvrătiseră timp de aproape două decenii împotriva Coroanei și în acest context traversaseră munții în Moldova, prin anii 1360, întemeind acolo o nouă stăpânire, ce va ieși de sub autoritatea fostului lor suzeran maghiar:

„mulți români răzvrățiți, rătăciți din calea credinței noastre”, „necredincioși înveterați ai noștri, pentru blestemata lor vină de necredință”, „fulgerați de diavol, dușmanul neamului omenesc – care răbindu-le greu inima cu săgeți învenimate de viclenie și înșelăciune, i-a îndemnat de mai multe ori să se abată de la calea adevărului și de la statornicia credinței datorate”²³.

Iar la 1365, nepotul necredinciosului Basarab, voievodul Vladislav,

„nerecunoscându-ne câtuși de puțin drept stăpân al său firesc, fără a ne întreba și a ne cere învoirea, însușindu-și în pomenita noastră Țară Transalpină ceea ni se cuvine nouă după dreptul și rânduiala nașterii [...], a

²² Pop, *Românii și puterea*, p. 256.

²³ *Ibidem*, pp. 169–170.

cutezat să treacă în locul [...] tatălui său la domnia acestei țări a noastre, cu învoirea trădătoare și cu tainica înțelegere a românilor, adică a locuitorilor acelei țări.²⁴

La prima vedere, ceea ce reiese din asemenea pasaje este că trădarea, răzvrătirea și necredința se asociază cu românii. Se poate observa însă că retorica elaborată a documentelor nu accentuează decât gravitatea trădării, la modul general, și nu reiese de nicăieri că această trădare ar fi un comportament specific românesc. Frecvența actelor de trădare în care apar români nu trebuie nici ea supraestimată. Documentele în care sunt menționați *olachi* sunt destul de rare, iar pasajele de genul celor citate mai sus sunt și mai puțin numeroase. Cu ocazia unei bătălii care a provocat un anumit ecou în epocă, cum a fost cea de la Posada, ori a unei împotriviri tenace, cum a fost cea a lui Bogdan, apar câteva consemnări documentare. Dar nu mai mult. E greu de spus că pe asemenea baze a luat naștere un stereotip al „românului infidel”, conștientizat pe scară largă.

Este adevărat că în Evul Mediu loialitatea față de suzeran constituia norma, dar felonia era și ea un comportament cotidian. Vasalii se răzvrăteau peste tot, în fiecare zi, așadar nu numai românii erau trădători. Asocierea românilor din interiorul regatului cu vasalii răzvrățiți de aceeași limbă de peste hotare, deși este consemnată în mod distinct, nu pare să provoace nici ea vreo indignare specifică, alta decât cea datorată oricărui act de trădare. Aceasta, în condițiile în care întreaga istorie a raporturilor dintre voievozii români și regii Ungariei nu a fost altceva decât un șir nesfârșit de omagii de vasalitate, războaie, tratate de pace, alianțe rupte și apoi din nou înnodate, urmate din nou de colaborări militare. În câteva dintre cele mai mari bătălii din istoria românilor, la Nicopole (1396), Vaslui (1475) sau Călugăreni (1595), voievozii valahi au luptat alături de ostașii regelui Ungariei, chiar dacă, ulterior, calitatea sprijinului acordat, modul în care au fost împărțite roadele victoriei sau cauzele înfrângerilor au fost disputate de foștii tovarăși de arme și mai ales de posteritatea care a înfățișat aceste momente.

Fără îndoială, în conștiința istorică medievală a maghiarilor, românii au fost reprezentați și ei, de multe ori, în calitate de inamici. Dar erau niște dușmani de altă factură, în primul rând de alt calibru, în comparație cu tătarul, turcul sau germanul. Românii erau, prin excelență, adversari din proximitate, și nu competitori veritabili, cu care să te lupți pe viață și pe moarte, așa cum o făceau cu turcii sau cu imperialii. Nu erau atât de puternici și de obicei erau foști vasali ori aliați inconsecvenți. Din acest motiv, adversitatea manifestată față de ei era mai redusă, atenuată de acest sentiment de familiaritate, pe care îl năștea vecinătatea și episoadele frecvente de colaborare. De la pactul legendar al lui

---

²⁴ *Ibidem*, p. 263.

Tuhutum încoace, maghiarii puteau să subscrie la aprecierea pe care o va formula istoricul Kőváry László, în secolul al XIX-lea:

„Soarta națiunilor care trăiesc împreună este aidoma cu aceea a familiilor cu mulți copii: după o ceartă ori se împacă, ori se distrug în mod reciproc”²⁵.

În plus, dacă s-au păstrat documente de cancelarie maghiare care vorbesc despre „români infideli”, nu lipsesc deloc nici cele care îi menționează pe „românii noștri credincioși”. Dacă ar fi să confecționăm clișee istoriografice selectând documente (ceea ce nu este deloc indicat), le-am putea utiliza la fel de bine pe cele din urmă.

În primul rând, toți vasalii incriminați în pasajele amintite mai sus au fost considerați supuși exemplari în documente anterioare seditiunilor acestora. Pe urmă, întâlnim nu o dată români care au persistat în credința lor față de regele Ungariei, iar fidelitatea acestora a fost răsplătită și recunoscută prin diplomele regale, care amintesc adeseori, după cum arată și Ioan-Aurel Pop, „fidele servicii”, „fapte de fidelitate” sau „servicii merituoase”²⁶, aduse Coroanei maghiare de către nobilii români. Retorica de această factură este bine ilustrată de un document din 1360, redactat tot în cancelaria regelui Ludovic de Anjou:

„Înălțimea Noastră, aducându-și aminte de feluritele fapte de credință și de preastrălucita vrednicie a credincioaselor slujbe ale lui Dragoș, fiul lui Giula, credinciosul nostru român din Maramureș, slujbe pe care știm că le-a făcut și le-a adus Maiestății Noastre, după cerința stării și putinței lui, în cele mai multe treburi și războaie ale noastre, încredințate și date pe seama lui, și mai cu osebire în reșezarea Țării Moldovei, potrivit iscusitei sale vrednicii, când a întors cu veghetoare grijă și cu neobosită strădanie pe calea statornice credințe ce trebuie păstrată către coroana regească pe mulți români răzvrățiți, rătăciți din calea credinței datorate, voind noi, pentru sus-pomenitele lui vrednice slujbe, să-l răsplătim cu un dar regesc, pentru ca și ceilalți, văzând aceasta, să fie îndemnați mai cu ușurință la împlinirea faptelor datorate credinței și să învețe să slujească cu și mai mult avânt sub un principe mărit, am dat, am dăruit și am hărăzit...”²⁷

În acest pasaj de justificare a dăniei regale, „românul credincios” era opus în mod explicit „românului răzvrătit”, iar morala textului arăta că prima ipostază era cea caracteristică, exemplară, cea care merita să fie promovată și răsplătită. Alăturând mai multe asemenea documente, am putea contura un stereotip al

²⁵ Kőváry László, *Erdély története 1848–49-ben*, Emich, Pest, 1861, p. 103.

²⁶ Pop, *Românii și puterea*, p. 139.

²⁷ *Ibidem*, p. 141.

românului credincios, dacă nu ar fi vorba, în realitate, despre o situație simetrică, în oglindă, în raport cu cea evocată câteva paragrafe mai sus. De fapt, subiectul esențial al acestor formule nu era românul credincios (la fel după cum în cele anterioare nu a fost românul trădător), ci vasalul credincios, cel pe care orice act de danie îl menționează în termeni elogioși, meniți să fixeze pentru posteritate, ca o justificare a beneficiilor ce i-au fost acordate, faptele sale remarcabile în serviciul suveranului maghiar.

Din punct de vedere imagologic, contează însă faptul că românitatea unor asemenea vasali credincioși, identificați în mod explicit ca români, putea fi asociată unor comportamente pozitive în raport cu puterea regală și că românii nu apăreau, nici pe departe, doar în ipostaza de trădători și răzvrătiți. De altfel, o asemenea identificare și excluziune simbolică nu ar fi permis ca un nobil de origine română să ajungă comite, voievod al Transilvaniei, guvernator, primat sau chiar rege!

Dar nesupunerea pe care am evocat-o până aici, în situații care îi implicau pe români, era răzvrătirea românească de factură nobiliară. Românii vor fi asociați însă cu nesupunerea și în calitatea lor de țărani, iar această asociere se va dovedi de data aceasta mai convingătoare. Ea va fi capabilă să dea naștere unor generalizări și etichetări negative, de genul celor pe care psihologia socială le numește stereotipii sau clișee colective. Acestea sunt de fapt unitățile de bază din care sunt compuse imaginile despre Celălalt, „cuantele” alterității.

Este adevărat că și în cazul țăranilor români funcționau niște reguli de identificare mai generale, care nu țineau cont de etnicitatea acestora. În Evul Mediu, cam toți țăranii aveau obiceiul să se răscoale din când în când (chiar dacă nu atât de des pe cât vor aprecia mai târziu istoricii romantici sau marxști), iar nobilii își manifestau zilnic nemulțumirea față de modul în care iobagii își îndeplineau sarcinile. Întotdeauna și peste tot, stăpânii au fost profund nemulțumiți de prestația slugilor lor. Prin natura relațiilor sociale dintre cele două clase, țăranii erau văzuți ca niște oameni de rând, rudimentari, lipsiți de credință față de seniorii lor, gata să te înșele la orice pas, leneși, pentru că dacă nu îi supravegheai îndeaproape, randamentul lor lăsa mereu de dorit. Evident, acesta era un paradox, deoarece tocmai cei care munceau cel mai mult erau considerați cei mai leneși. Dar, pe de o parte, dacă nu munceau pentru ei, ci pentru alții, era firesc ca țăranii să pară niște lucrători lipsiți de tragere de inimă; pe de altă parte, imaginile despre Celălalt, stereotipiile colective, nu respectă, de cele mai multe ori, regulile logicii și ale gândirii raționale.

Țăranii erau „leneși” și „puturoși”, o combinație de atribute specifică limbii române, extrem de sugestivă pentru felul în care erau percepuți locuitorii de la sate de către toți nobilii sau boierii care i-au stăpânit, până la 1907, cel puțin. Parțial, cei doi termeni sunt sinonimi, dar puturos înseamnă în primul

rând rău-mirositor și abia prin asociere leneș. Dar țăranul cel trândav era în același timp și nespălat, o ființă delăsătoare și primitivă, astfel că puturos a ajuns să însemne și leneș. Boierii din Valahia i-au numit pe țăranii lor puturoși, aflați în relații de servitute personală (așa cum erau iobagii în Ungaria), cu un termen care astăzi poate părea surprinzător: „rumâni”. O asemenea denotație suprapunea etnicitatea și condiția socială a „rumânilor” (aceeași asociere pe care o vom întâlni și în Transilvania), în pofida faptului că boierii români vorbeau, în principiu, limba țăranilor pe care îi stăpâneau. Dar chiar dacă facem abstracție de teoriile potrivit cărora boierimea românească ar fi fost de origine cumană sau bulgară, în optica vremii era limpede că boierii nu puteau fi de același „neam” (cuvânt, de altfel, de origine maghiară) cu rumânii lor. Doar boierii erau „de neam”, în timp ce rumânii erau „proști” și alcătuiau „prostimea”.

Și acest atribut acordat țăranilor avea o semnificație ambivalentă, la fel ca „puturos”. Pentru boieri, țăranii erau proști, adică needucați și înceți la minte. Dar această accepțiune a termenului „prost” era derivată de la un alt sens, principal. În română, cuvântul „prost” a fost împrumutat din limbile slave, unde însemna „(om) simplu”. Acesta era de fapt și înțelesul original pe care îl avea în româna vorbită în Evul Mediu, adică „om simplu”, „de rând”, doar prin extensie ajungându-se la accepțiunea de astăzi, respectiv „lipsit de inteligență”. Pe de altă parte, cât se poate de grăitoare pentru istoria „îmbârligată” (*entangled*) a românilor și maghiarilor este și împrejurarea că termenul respectiv a parcurs un traseu asemănător și în limba vecinilor de peste Carpați. „Prostul”, adică omul simplu al slavilor, a ajuns în maghiară „paraszt”, adică țăran.

Revenind la lenea și putoarea țăranilor valahi, definite astfel de boierimea moldo-munteană, observăm că o asociere semantică similară a dat naștere celei mai cunoscute invective la adresa românilor, din limba maghiară: „büdös oláh” („român imputit”). În mod evident, ea se leagă de imaginea țăranilor români în ochii nobililor maghiari și evidențiază procesul de identificare a „țăranului” cu „românul”.

La fel ca peste tot în lume, stăpânii feudali din regatul Ungariei apreciau că țăranii lor erau nesupuși, răzvrățiți și leneși. În documentele medievale ei apar frecvent și în ipostaze de „răufăcători”, „hoți”, „tâlhari” sau „jefuitori”²⁸. Ceea ce nu este de mirare, în condițiile în care țăranii, chiar dacă nu se răsculau în fiecare zi, încercau totuși în mod frecvent să își amelioreze situația materială inclusiv prin acțiuni violente sau prin încălcarea legii. Până la urmă, într-o anumită măsură, toată lumea făcea acest lucru în Evul Mediu, chiar și nobilimea. Iar documentele oficiale, care atestă măsurile luate de autorități în vederea păstrării ordinii sociale, pentru pedepsirea celor care transgresau normele sociale ale vremii,

²⁸ *Ibidem*, p. 220.

ii sancționează inclusiv prin limbajul lor pe toți cei care se făceau vinovați. În primul rând, pe țărani.

Pedepsele medievale, care nouă ni se par astăzi de o cruzime extremă, erau de fapt o încercare disperată de a face față situației, în condițiile în care puterea avea mijloace reduse pentru a asigura ordinea socială. Pe de o parte, societatea era violentă și înarmată, iar puterea controla cu greu teritoriul. Slujbașii regelui erau puțini și străbăteau țara călare, pe drumurile desfundate ale vremii, strângând biruri pe care țărani încercau mereu să nu le plătească. În general, atribuțiile puterii centrale erau delegate nobilimii și Bisericii, care erau mai în măsură să controleze comitatele, abațiile ori domeniile personale. Uneori, suveranii se deplasau luni întregi în câte o provincie cum era Transilvania, cu toată curtea regală, pentru a ține scaune de judecată și a-și restabili autoritatea contestată.

În acest condiții, când cineva se răzvrătea și era adus în fața judecății, suferea consecințe dintre cele mai aspre. Dacă era nobil, în principiu putea să fie decapitat, dar cel mai simplu era să i se confiște domeniile, pentru a fi dăruite nobililor credincioși. În cazul țăranilor, lucrurile erau mai complicate, deoarece, pe de o parte, nu prea aveai ce să confiști pe seama lor, iar în al doilea rând, ei alcătuiau baza productivă a societății. În cazul unei răzvrătiri colective, exterminarea celor vinovați nu era o soluție inteligentă. Ca urmare, pedepsele erau exemplare, pentru a oferi o lecție și pentru a-i descuraja pe alții să cadă în păcat.

Pentru societatea medievală, profund impregnată de semnificații și de simboluri, reprimarea răufăcătorilor nu avea însă doar o funcție pragmatică, de descurajare, ci juca și un rol simbolic la fel de important. Răzvrătirea, furtul sau tâlhăria erau niște rele intolerabile, pentru echilibrul regatului, dar și în fața lui Dumnezeu. Ca urmare, sancționarea lor cu o severitate exemplară nu reprezenta doar un act de justiție, ci și o restaurare a echilibrului dintre Bine și Rău, periclitat de cel care ridica mâna împotriva Bisericii sau a seniorului său. Din acest motiv, acesta era spânzurat pentru abateri relativ minore (dar extrem de dăunătoare și greu de combătut în condițiile vremii), cum erau furtul sau tâlhăria, iar pentru crime mai grave, care atentau la credința religioasă sau la ordinea socială, era ars pe rug, tras în țeapă sau pe roată, rupt în bucăți și supus la caznele cele mai înspăimântătoare. Deoarece Răul era atât de periculos și temut, Binele nu putea să triumfe decât printr-o retaliere pe măsură, pentru ca întreaga societate, ai cărei membri erau chemați să asiste la aceste suplicii, să poată dormi liniștită, știind că echilibrul dintre ele a fost restabilit.

Numai că acești țărani leneși și nesupuși, din rândurile cărora se puteau recruta răufăcătorii, răzvrățiții și tâlharii, erau mai ales români. În Transilvania

trăiau destui țărani maghiari sau chiar de altă limbă. Dar cu timpul, printr-o exprimare metonimică, prin intermediul căreia întregul era exprimat doar printr-o parte a sa, „țărănimea” și „iobăgimea” vor fi identificate cu „românimea”.

Nu a existat nici un element mai împovăraător, în toată istoria raporturilor dintre români și maghiari, ca și în relația lor imagologică, decât această suprapunere a țăranilor cu românii. În Evul Mediu, țăranii erau trași pe roată și arși pe rug de nobili în întreaga Europă, ca și în alte părți ale lumii. În Franța, spre exemplu, revoluția de la 1789 a fost înfăptuită tocmai pentru ca Starea a Treia, care îi cuprindea pe oamenii de rând, să nu mai fie abuzată de nobilime sau încarcerată la Bastilia, iar națiunea de cetățeni egali în drepturi care s-a născut în urma ei a fost creată pentru a asigura protecția tuturor locuitorilor, fără nicio discriminare. Numai că în Franța protagoniștii celor două tabere sociale, nobilimea și Starea a Treia, vorbeau aceeași limbă. În regatul României, în mod similar, boierii au chemat armata să îi apere de țăranii răsculați, foștii lor „rumâni”, până în secolul al XX-lea, la 1907, dar în pofida vechilor denumiri medievale și a faptului că primii vorbeau mai ales franceza, sub raport etnic boierii și țăranii erau totuși deopotrivă români. Până în Era Meiji, începută la 1868, daimyō japonezi și samurailor se aflau cam în aceleași raporturi cu țăranii cultivatori de orez de pe domeniile lor. Dar și ei vorbeau, laolaltă, aceeași limbă.

În Transilvania, nobilii, despre care nu se poate spune că s-au purtat cu țăranii mai bine sau mai rău decât confrății lor din alte țări, făceau parte dintr-o stare socială numită *natio hungarica*, deoarece aceasta era expresia puterii politice a regatului Ungariei, întemeiat cândva de războinicii maghiari ai lui Árpád. Numai că în Transilvania, majoritatea țăranilor pe care îi stăpâneau vorbeau altă limbă și aveau altă credință religioasă, așadar nu puteau fi numiți doar țăranii și iobagi, ci, în mod sinonim, și români.

Această întâmplare de o natură formală, semantică în ultimă instanță, poate fi considerată unul dintre cele mai rele accidente care au înveninat istoria relațiilor dintre cele două popoare. Cu siguranță că, uneori, anumiți români și maghiari ar fi găsit alte motive pentru a se urî și a se ucide în mod reciproc, chiar și în absența acesteia. Dar „asuprirea românilor de către unguri” în Evul Mediu a furnizat un temei suplimentar oricăror adversități ulterioare și a construit în mod fals o istorie conflictuală de aproape o mie de ani.

Chiar dacă i-ar fi bătut în fiecare zi, timp de o mie de ani (ceea ce nu a fost totuși cazul), nobilii aveau treabă cu țăranii lor, și nu cu românii. Dar dacă majoritatea acestor țăranii erau români, iar românitatea lor îmbrăca haina unor diferențe culturale accentuate, cum erau limba și credința religioasă, în timp ce nobilii alcătuiau o categorie socială numită *natio hungarica*, rezultatul a fost că,

de la un moment dat, nu se va mai spune că nobilii îi tratau prost și îi persecutau pe țărani, ci că ungurii făceau acest lucru cu românii.

Este adevărat că lucrurile se puteau spune și într-un fel și în celălalt. Au existat destui istorici romantici sau mai târziu marxiști care vor prefera varianta ce punea accentul pe latura socială. Logic vorbind, aceasta părea mai corectă, deoarece toți țăranii erau țărani și toți nobilii erau nobili, în timp ce nu toți țăranii erau români și nu toți nobilii erau maghiari. Dar cei mai mulți istorici vor interpreta totuși conflictul în versiunea etnicizată, pentru că începând cu secolul al XIX-lea dimensiunea etnică și cea națională erau socotite mai importante decât apartenența la o clasă socială, așa cum fusese cazul în Evul Mediu (ca și în gândirea lui Karl Marx!). Pe lângă istorici, poeții, politicienii și în cele din urmă chiar cei aflați în cauză (țăranii, transformați treptat în români) vor începe să se definească în această formulă națională.

Această caracteristică specială a raporturilor imagologice dintre români și maghiari nu era însă una cu totul excepțională, una nemaiîntâlnită pe mapamond. Am enumerat exemple, în Franța, regatul României sau Japonia, în care țăranii și elita nobiliară vorbeau aceeași limbă. Dar întâlnirea dintre o țărănie și o nobilime care vorbeau limbi diferite sau aparțineau unor neamuri diferite a produs consecințe asemănătoare și în alte părți. Iunkerii prusaci din Germania răsăriteană și țăranii baltici ori polonezi de pe domeniile lor reprezintă un exemplu mai apropiat geografic, care a condus până la ororile rasiale din Al Doilea Război Mondial. Dar poate cel mai asemănător caz este cel al englezilor și irlandezilor. Țăranii irlandezi, săraci, catolici și învinuiți de către englezi de toate relele posibile (bețivi, temperamental, violenți) se delimitau de nobilimea engleză și protestantă, o rivalitate istorică ale cărei rădăcini proveneau tot din Evul Mediu și ale cărei consecințe politico-administrative (partiționarea Irlandei) s-au prelungit până astăzi. În acest caz, chiar dacă irlandezii și-au conservat identitatea etnică și confesiunea religioasă, ei au preluat limba stăpânitorilor englezi, fără ca acest lucru să amelioreze raporturile dintre cele două categorii sociale, iar mai târziu dintre cele două națiuni. Era ca și când românii din Transilvania ar fi adoptat limba maghiară, dar și-ar fi păstrat etnicitatea românească și confesiunea ortodoxă sau greco-catolică!

Putem vorbi, pe baza analizei documentelor, despre un tratament inegal sau discriminatoriu aplicat țăranilor români în Evul Mediu? Iar înainte de a efectua asemenea lecturi trebuie să ne reamintim că societatea Evului Mediu nu era caracterizată de omogenitate și egalitate (specifice Epocii Moderne), ci de diferență și ierarhie; de asemenea, că diferențele și ierarhiile care îi separau pe oameni nu erau considerate disfuncții, ci, dimpotrivă, valori sociale, bazate pe principiile moral-religioase ale vremii și asigurând bunul mers al oricărui regat.

Un document regal din 1366 ne oferă câteva repere pentru înțelegerea modului în care erau priviți românii în societatea vremii. Același suveran angevin amintit anterior, care a dus o politică de consolidare a autorității regale și a Bisericii catolice în părțile răsăritene ale regatului, amenințate de tulburări interne și de conflictele cu statele balcanice și cu voievodatele românești învecinate²⁹, venea în acest an în Transilvania, unde va sta șase luni³⁰. Voievodatul ardelean apare în acest document ca un teritoriu afectat de fărâdelegi, hoții și tâlhării (totuși, după toate probabilitățile, nu mult peste media oricărei alte provincii medievale), iar regele emitea o hotărâre menită să pună capăt acestei stări de lucruri:

„deoarece toți nobilii țării noastre Transilvania, credincioșii noștri, sufereau zi de zi nenumărate neajunsuri din pricina semeței viclenii a tot felul de făcători de rele, mai ales români, aflători în acea țară a noastră, și din pricina felului lor de a fi și de a se purta fără astâmpăr, de aceea, din plinătatea puterii noastre regești și din osebita noastră milostivire, am dat acestor nobili credincioși ai noștri și ai țării nostre Transilvania, pentru a stârpi și a nimici din pomenita țară pe făcătorii de rele de orice neam, mai ales pe români, acest drept, ca orice om ce va fi învinovătit în chip învederat de furt sau tâlhărie sau altă faptă nelegiuită, chiar de n-ar fi fost prins asupra faptului, atunci când e învinovătit să poată fi dat morții de partea potrivnică, potrivit legii, cu mărturia a cincizeci de nobili, dacă este nobil, și cu mărturia a cincizeci de oameni de rând, dacă este om de rând³¹”.

Cine sunt, așadar, făcătorii de rele din Transilvania? În principiu, ei puteau fi „de orice neam”, dar în fapt erau „mai ales români”. Asemenea aprecieri vor duce cu timpul la încetățenirea ideii că românii aveau o aplecare specială pentru comiterea de fărâdelegi, un comportament care se asocia cu statutul lor social modest, cu apartenența la țărănimea înclinată spre furtișaguri și răzvrătire.

Trebuie subliniat însă faptul că „românii” amintiți în aceste documente erau în același timp exponenții unei etnii și membrii unei categorii sociale, așa cum erau și secuii sau sașii. Această comunitate etno-socială, specific medievală, făcea obiectul stereotipurilor pe care le-am evocat, și nu „poporul român”, să zicem (în sensul de astăzi), o formulă care lipsea din vocabularul vremii. Este adevărat că între *olachi* din Transilvania și cei din Țara Transalpină, de exemplu, exista o

²⁹ Engel Pál, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale. 895–1526*, Mega, Cluj, 2011, pp. 193–196, 202.

³⁰ Pop, *Românii și puterea*, p. 337.

³¹ Ștefan Pascu et al. (ed.), *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania*, vol. XIII, Ed. Academiei, București, 1994, pp. 159–165. O traducere cu câteva nuanțe diferite și o analiză extinsă la Pop, *Românii și puterea*, pp. 329–337.

legătură, pe care documentele o surprind de asemenea. Cu alte cuvinte, *olachus* avea în mod evident și un sens etnic. Numai că această accepțiune nu epuiza întreaga semnificație a denumirii, pentru că atunci când era vorba despre *olachi* din Transilvania, aceștia erau și membrii unei stări sociale specifice, asociată doar cu calitatea de vorbitori de limbă română a respectivilor.

Regalitatea maghiară, la fel ca orice autoritate medievală, ținea cont de diferențele sociale existente și încerca mai curând să obțină maximum de profit de pe urma acestora, decât să le anuleze. Spre exemplu, pentru un stat modern, ar fi fost mai firesc ca toată lumea să plătească dijma bisericească, o taxă importantă în epocă, iar impozitele să fie uniformizate. Dar pentru că românii erau crescători de ovine, ei plăteau cincizecimea oilor, în timp ce țăranii maghiari, fiindcă erau catolici, plăteau dijma bisericească, obligație de care schismaticii erau de obicei exceptați. În districtele pe care le locuiau, românii erau judecați de cnezii și juzii lor, potrivit propriilor lor rânduieli juridice (*jus valachorum*), așa după cum sașii sau secuii aveau de asemenea norme și reguli proprii. Pentru același delict, existau proceduri de judecată sau pedepse diferite, în funcție de apartenența la un grup sau la altul și mai ales în raport cu caracteristicile efective ale celor împlicinați. Un nobil putea să plătească o amendă, în timp ce țăranul primea un număr de lovituri de bici, pentru aceeași faptă. Dar oare cum ar fi putut țăranul să plătească? Iar capacitatea nobilului de a lupta cu onoare și de a conduce, principalele rațiuni de existență ale clasei sale, ar fi fost și ele compromise dacă ar fi fost pedepsit ca un om de rând. Chiar dacă nouă ni se pare nedreaptă, această diferențiere ținea cont de realitățile vremii, în cadrul cărora omul medieval era definit în primul rând de apartenența sa socială concretă, și nu de calitatea sa abstractă de individ.

Comițând un anacronism, am putea spune că Evul Mediu era o societate multiculturală, care admitea diferențele, în loc să încerce să le uniformizeze. Numai că (spre deosebire de multiculturalismul veritabil, contemporan, care este în primul rând o ideologie) oamenii medievali nu considerau că aceste diferențe reprezentau o valoare în sine, care trebuie respectată și cultivată, ci niște stări de fapt, a căror acceptare aducea de obicei mai multe beneficii decât încercarea de a le aboli. Existau anumite situații particulare în care puterea medievală încerca să uniformizeze unele aspecte. Dar acestea erau mai curând excepții de la regulă. Atunci când puterea și statul vor reuși cu adevărat să niveleze societatea, reușind să acumuleze și să concentreze mai multe resurse, putem vorbi deja de apariția modernității. În Evul Mediu, puterea (extrem de slabă, în comparație cu cea a unui stat modern) avea mai multe de câștigat dacă îl lăsa pe fiecare în felul său și lua ceea ce putea să dea acesta cel mai bine. Dacă românii, spre exemplu, erau mai vulnerabili și turmele lor puteau fi stoarse mai mult, atunci impozitele lor erau mai împovărătoare. După cum secuii erau mai valoroși ca grăniceri, iar

sașii ca orășeni și meșteșugari. Totul era însă de la caz la caz. În cazul păstorilor români, greu controlabili, pe de o parte, și producători ai unor resurse prețioase, în cantități relativ mari, pe de altă parte, regimul lor fiscal era cu siguranță mai favorabil decât cel aplicat unui țăran legat de petecul lui de pământ.

Dar când societatea se va uniformiza într-o anumită măsură, pe parcursul secolelor XVI–XVII, când țăranimea dependentă va deveni principala forță productivă, iar majoritatea iobagilor vor fi români, toată exploatarea feudală se va sparge în capul românilor, imagologic vorbind. Transilvania, ca și restul Europei situate la răsărit de Elba, va cunoaște o intensificare a regimului exploatarei feudale tocmai în această perioadă (așa-numita „a doua iobăgie”). Țăranii sunt legați acum de glie peste tot în această regiune, de la rumânii lui Mihai Viteazul, până la mujicii țarului Alexei I. Ca urmare, iobagii români din Transilvania (alături de care stăteau de altfel și iobagii maghiari) intrau în epoca modernă situați pe un câmp de bătalie dintre cele mai dure, în care se vor confrunta cu nobilii maghiari³².

Bibliografie

Surse editate. Lucrări generale și speciale

Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Minerva, București, 1988.

Ciorănescu, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Saeculum, București, 2007.

Csányi B. et al., „Y-Chromosome Analysis of Ancient Hungarian and Two Modern Hungarian-Speaking Populations from the Carpathian Basin”, în *Annals of Human Genetics*, 2008, 72 (4).

Engel, Pál, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale. 895–1526*, Mega, Cluj, 2011.

Holban, Maria, *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV*, Ed. Academiei, București, 1981.

Kahl, Thede, Peter Mario Kreuter, Christina Vogel (eds.), *Culinaria balcanica*, Frank & Timme, Berlin, 2015.

Kiefer, Ferenc (coord.), *Magyar nyelv*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.

Király, Francisc, *Etimologia. Etimologii. Curs special de etimologia limbii române*, Tipografia Universității, Timișoara, 1988.

Köpeczi, Béla (ed.), *Erdély rövid története*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

Kőváry, László, *Erdély története 1848–49-ben*, Emich, Pest, 1861.

³² Acest studiu a fost realizat cu sprijinul UEFISCDI, în cadrul proiectului de cercetare *Românii despre maghiari, maghiarii despre români: două secole de oglindire reciprocă (1789–2007)*, cod PN-III-P4-PCE-2021-0262.

- Macri, Vlad, *Stufat ori estouffade? sau Există bucătărie românească?*, Humanitas, București, 2008.
- Madgearu, Alexandru, *Expansiunea maghiară în Transilvania*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2019.
- Miskolczy, Ambrus, *A pásztor bölcsessége. A báránynka útja Sovejától Párizsig és vissza: fejezetek 150 esztendő román eszmetörténetéből a romantikus nacionalizmustól napjainkig*, Kriterion, Kolozsvár, 2013.
- Niculescu, Alexandru, „«Romania hungarica» – contacte lingvistice și culturale româno-maghiare”, în *Studia Universitatis Petru Maior. Philologia*, 2005, nr. 4.
- Papacostea, Șerban, *Românii în secolul al XIII-lea. Între Cruciata și Imperiul Mongol*, Ed. Enciclopedică, București, 1993.
- Pascu, Ștefan et al. (ed.), *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania*, vol. XIII, Ed. Academiei, București, 1994.
- Păcurariu, Francisc, *Românii și maghiarii de-a lungul veacurilor. Paralelisme, interferențe, convergențe și contradicții în cursul istoriei*, Minerva, București, 1988.
- Pop, Ioan-Aurel, „Din mâinile valahilor schismatici...”. *Românii și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII–XIV)*, Litera, București, 2011.
- Pop, Ioan-Aurel, *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII–XVI*, Ed. Enciclopedică, București, 1998.
- Rootsi, Siiri, *Human Y-chromosomal variation in European populations*, PhD Thesis, Tartu University Press, Tartu, 2004.
- Sala, Marius (coord.), *Enciclopedia limbii române*, Univers Enciclopedic, București, 2001.